

ФЈОДОР ДОСТОЈЕВСКИ
ВЕЧНИ МУЖ
РОМАН

Л О М

БЕОГРАД / ММХХИИ

наслов оригинала

Фёдор Михайлович Достоевский

Вечный муж

превео с руског

Љубомир Ј. Максимовић

уредник издања / редактура превода

Флавио Ригонат

ВЕЧНИ МУЖ

1. Вељчанинов

Дође и лето, а Вељчанинов неочекивано остаде у Петрограду. Од његовог пута на југ Русије ништа није било, а процесу никад краја. Тај његов процес – парница око имања – окренуо се на лоше. Још пре три месеца није све изгледало тако замршено, чинило се скоро добијено; али наједном се све променило. „Све је кренуло низбрдо!“ – ту реченицу је често и злурадо понављао у себи.

Имао је вештог, скупог и познатог адвоката, и није жалио пара; али из нестрпљивости и неповерења почео је и сам да се бави парницом: читао је и писао акта која је адвокат увек бацао, ишао по надлештвима, запиткивао, и, по свој прилици, само квариио посао; на крају је адвокат почео да му пребацује и убеђује га да оде из града, али он никако да се одлучи. Прашина, оморина, петроградске беле ноћи што растроје човека – ето чиме се сад наслађивао у Петрограду. Ни са својим станом у близини Бољшој театра није добро прошао. „Ништа ми не иде!“ понављао је.

Његова меланхолија расла је из дана у дан; уосталом, већ је одавно био склон меланхолији. То је био човек који је бурно живео и увелико није био млад; било му је тридесет осам, већ и тридесет девета година; и сва му је та „старост“ – како се изражавао – дошла „скоро сасвим изненада“; али знао је и сам да је остарео пре времена, не

по броју, него по квалитету година; ако су његове немоћи заиста већ почеле, то је било пре изнутра него споља. Споља је још увек изгледао млад и чио. Био је висок и плећат, светле густе косе без иједне седе, с плавом брадом скоро до пола груди; на први поглед изгледао је некако незграпно и млитаво, али кад га човек мало пажљивије погледа, одмах би у њему видео личност од карактера, неког ко је у своје време одгајан да буде светски човек. Његови покрети били су и сад слободни, смели, па чак и допадљиви, и поред тога што је био тако суморан и тром. Још увек је био пун непоколебљиве, отмено-дрске самоуверености, чије снаге можда ни сам није био свестан, иако је био не само паметан, него понекад чак и луцидан, солидно образован и несумњиво даровит. Израз његовог отвореног и руменог лица понекад се одликовао женственом нежношћу, и привлачио је пажњу жена. Чак и сада би неко, погледавши га, рекао: „Гле, здравог ли човека!“ Па ипак, тај „здрави човек“ био је опасно заражен меланхолијом. Његове очи, плаве и крупне, имале су пре десет година нешто победоносно у себи; то су биле очи тако светле, тако веселе и безбрижне, да су и нехотице привлачиле сваког с ким би се он срео. А сада, у четрдесетим, ведрина и доброта скоро сасвим су се угасиле у тим очима, око којих су већ почеле да се скупљају ситне боре; у њима би се сада често указао цинизам човека засићеног и не сасвим моралног, лукавство, а најчешће подсмех и неки нов израз којег раније није било: израз бола и туге, неке одсутне туге, неодређене, али велике.

Та туга јављала му се нарочито кад остане сам. Зачудо, тај бучни, весели и расејани човек, који је пре две године још тако лепо причао шаљиве приче – сада је изнад свега волео да остане потпуно сам. Намерно је престао да се виђа с многим познаницима, мада то није морао, и по-

ред тога што су његове новчане прилике сада биле прилично слабе. Истина, ту је играла улогу и сујета; с његовим неповерењем и сујетом, познанства се нису могла одржати. Али и та његова сујета је, мало-помало, услед усамљености, почела да се мења. Није се смањила, чак се увећала, али претварала се у неку нарочиту сујету, које раније није било; та садашња сујета почела је да страда од сасвим друкчијих узрока него пре – од узрока неочекиваних, о којима раније уопште није ни мислио, од узрока „виших“ него до тад – „ако само може тако да се каже, и ако уопште има виших и нижих узрока. . .“ То је он сам додавао.

Да, и до тога је дошло; сада се борио с неким *вишим* узроцима, о којима раније није ни мислио. У својој свести и души називао је вишим све оне узроке којима (на своје велико чуђење) уопште није више могао да се смеје – што до сада још никад није било – у себи, наравно; о, у друштву је било нешто сасвим друго! Одлично је знао: нека се само укаже згодна прилика, и он ће се одмах сутра, јавно, и поред свих загонетних, богобојажљивих одлука своје савести, најспокојније окренути од свих тих „виших узрока“, и први ће их исмејати, не признајући, наравно, да има тренутака када друкчије мисли. И то је заиста било тако, упркос извесном, чак врло значајном уделу независних мисли што су га у последње време одвлачиле од „нижих узрока“ који су њиме до тад владали. Колико је само пута, устајући ујутро из кревета, почињао да се стици мисли и осећања које је преживео у непроспаваним ноћима (у последње време патио је од несанице). Одавно је већ приметио да постаје сувише подозрив у свему, како у важним тако и у ситним стварима, па је одлучио да што мање верује себи. Међутим, постојале су и такве чињенице које никако није било могуће не признати за потпуно стварне.

У последње време, ноћу, његове су мисли почињале сасвим да се разликују од уобичајених; нимало нису личиле на оне које га окупирају дању. То га је погађало – па се обратио за савет једном чувеном лекару, свом познанику; наравно, озбиљно је говорио с њим. Добио је одговор да је неподударност и разилажење мисли и осећања за време несанице, и уопште ноћу, општа појава код људи „који много мисле и много осећају“, да се ставови стечени у току живота мењају под меланхоличним утицајем ноћи и несанице; наједном, не знајући зашто, доносе се најсудбоносније одлуке; наравно, све до извесне мере. Ако на крају субјекат почне увелико да осећа ту подвојеност мисли, тако да то доводи до патње, онда је то неоспорно доказ да болест постоји; и тада, наравно, треба што пре нешто предузети. Најбоље је радикално променити начин живота, увести дијету, и чак отићи на пут. А корисно је узети и неко средство за чишћење.

Вељчанинов није хтео више да слуша, али болест је сматрао потпуно доказаном.

„Све је то значи само болест, све то 'узвишено' је само једна болест, и ништа више!“ саркастично је понекад узвикивао за себе. Никако није хтео да се помири с тим.

Ускоро је почело да се понавља и ујутру оно што се до тада дешавало само у извесне ноћне сате, али са више жучи него ноћу, са злбом уместо кајања, са подсмехом уместо самилости. То су иначе били неки догађаји из његовог прошлог и давно прошлог живота, који су му све чешће и чешће долазили у мисли, „изненада, и бог би га знао зашто“; а долазили су на неки посебан начин.

Вељчанинов се, на пример, већ одавно жалио на заборавност – заборављао је лица познатих му људи, који су се, кад се сретну с њим, вређали због тога; књигу коју би прочитао, за пола године би сасвим заборавио. Али и по-

ред све те његове очигледне, свакодневне заборавности (која га је баш мучила), све што се тицало давне прошлости, све, па чак и оно што је по десет, петнаест година бивало сасвим заборављено – све би му се то понекад изненада вратило, и то с тако запањујућом тачношћу мисли и детаља, као да све поново преживљава. Неке ствари којих се сад сећао толико је већ заборавио да му је и то што их се сетио било чудо. Али то још није било све; јер који човек што је разуздано провео своје младе године нема неких особитих успомена?

Међутим, проблем је био у томе што се све чега се сећао враћало с неком потпуно новом и неочекиваном тачком гледишта на ствар, коју као да је неко припремио, и о којој раније никад није мислио. Зашто су се њему, на пример, неке успомене чиниле сад као прави злочини? А то нису били само прекори његовог ума: свом мрачном, усамљеном и болесном уму он можда и не би веровао, али долазило је до клетви, скоро до суза, ако не спољашњих, онда унутарњих. Још пре две године, рецимо, он не би поверовао да му је неко рекао како ће икад заплакати!

У почетку се претежно присећао неких непријатних ствари: неких неуспеха у друштву, понижења; сетио се, на пример, како га је „оклеветао неки интригант“, због чега су престали да га примају у једној кући; па како је, рецимо, и то не тако давно, био озбиљно и јавно увређен, а противника није изазвао на двобој; па како су га једном, и то у присуству најлепших жена, исмејали врло духовитим епиграмом, а он се није снашао да одговори. Сетио се чак и два-три неплаћена дуга, истина ништавна, али ипак су то били дугови људима с којима је прекинуо односе и о којима је ружно говорио. Мучило га је и сећање (то само у најтежим тренутцима) на две врло крупне суме новца које је на најглупљи начин спискао.

А онда су почеле да му долазе у мисли „узвишеније ствари“.

Тако се, на пример, из чиста мира, не знајући зашто, сетио заборављеног, увелико заборављеног, доброћудног старог чиновника, седог и смешног, којег је некад давно увредио, јавно и некажњено, из пуке разметљивости, само зато да не би пропао један донекле духовит и успешан каламбур, који га је прославио и затим дуго био препричаван. Он је све толико заборавио да се ни презимена тог чиновника није сећао, иако му се наједном цео догађај необично јасно указао у мислима. Тај старчић је бранио своју кћи, која је била уседелица и живела заједно с њим, а о којој су се по граду почели да шире неке гласине. Старчић је почео да је брани и љути се, па је наједном заплакао, и јецао је пред целим друштвом, што је оставило извесан утисак. Завршило се тиме што су га напили шампањцем и смејали се. Док се Вељчанинов сада сећао како је старчић јецао и крио лице рукама, као дете, њему се учини као да то никад и није заборавио. И чудна ствар: тада му је то изгледало веома смешно, а сад – напротив; поготово детаљи, поготово оно како је старчић крио лице рукама.

Затим се сетио како је, само да испадне духовит, оклеветао једну добру и лепу жену неког учитеља, па је клевета дошла и до њеног мужа. Вељчанинов је убрзо отишао из те варошице, и није знао какве су биле последице његове клевете; али сада је почео да замишља како се то завршило – и ко зна до чега би све дошла његова машта да му није изашла пред очи једна много каснија успомена, о једној простој девојци која му се није чак ни свиђала, које се чак и стидео, али којој је, не знајући ни сам зашто, направио дете и одбацио је заједно с тим дететом; ни опростио се није с њом (истина, није имао времена) кад је

отпутовао из Петрограда. Ту девојку је касније годину дана тражио, али није могао да је нађе.

Али таквих сећања било је на стотине – толико као да је свако сећање повлачило десет других. А све је то постепено довело до тога да и његово самољубље почне да страда.

Речено је већ да се његова сујета изродила у неку нарочиту сујету. И тако је заиста и било. Понекад се (истина ретко) толико заборављао да се није стидео чак ни тога што нема своје кочије, што пешке иде по надлештвима, што је запустио одећу; и, кад би га неки стари познаник с подсмехом погледао на улици, или би се решио да га и не препозна, он, Вељчанинов, имао је толико достојанства да се ни не намршти, чак ни форме ради. Наравно, то се ретко дешавало; али његова сујета почела је малопомало да се удаљава од претходних разлога и усредсређује се на једно питање које му се непрестано враћало.

„Ето“, почињао је сатирично да мисли (он је скоро увек, мислећи о себи, почињао са сатиром) „неко као да брине о поправљању мог морала, и шаље ми те проклете успомене и 'сузе кајања'. Али све је то узалуд! Све је то пуцање ћорцима! Зар и сам не знам, више него сигурно, да у мени, и поред свих тих плачљивих кајања и осуђивања себе, нема ни трунке самообуздавања, и поред свих мојих преглупих четрдесет година! Нека дођем колико сутра у такво искушење, ето, нека се укаже, на пример, опет таква прилика да ми дође да разгласим како је учитељица од мене примала поклоне – ја ћу то сигурно урадити, нећу се устезати – и ствар ће испасти још горе, још одвратније него први пут, зато што ће то бити већ други, а не први пут. Ето, нека ме увреди опет, сада, онај мали кнез, јединац у мајке, кога сам пре једанаест година ранио у ногу – одмах ћу га изазвати, и опет ћу га научити па-

мети. Па зар то нису ћорци; и шта они вреде? И зашто ме онда опомињати кад ни сам са собом не могу на крај да изађем!“

Али мада се случај са учитељицом није поновио, и мада никог није опет научио памети, сама помисао да би се то обавезно поновило кад би се стекле прилике – скоро га је убијала. . . понекад. Збиља, не треба баш увек допустити да се страда од успомена; треба се и одморити и прошетати – у међувремену.

Тако је и радио: био је спреман да се ту и тамо прошета; али његов живот у Петрограду бивао је ипак све непријатнији.

Приближавао се већ и јул. Понекад би се у њему јавила одлучност, кад је помишљао од свега да одустане, па и од саме парнице, и безобзирно негде отпутује, изненада, неприметно, можда баш на Крим. Али убрзо би презрео ту помисао, и исмевао је: „Те одвратне мисли неће се ни на каквом југу изгубити кад су већ једном почеле; ако сам имало човек на свом месту, као што јесам, онда не треба да бежим од њих, а немам ни зашто.“

„Да, зашто бих бежао“, настављао је да филозофира од муке, „овде је тако прашњаво, тако загушљиво; у овом стану све је тако запуштено; по оним канцеларијама где се мотам, међу тим запосленим људима, толико је најситније педантерије и толико нагомиланих брига; на том свету који је остао у граду, на свим тим лицима која промичу од јутра до мрака – тако се наивно и отворено огледа сва њихова себичност, сва њихова пристодушна дрскост, сав кукавичлук њихових душица, сва млитавост њихових кокошијих срца – да је ту, збиља, прави рај за хипохондра! Све је отворено, све јасно, нико и не помишља како је потребно да се скрива, као, рецимо, неке од наших дама у летњиковцима, или купалиштима у иностранству; и све

је много достојније највећег поштовања, баш због те отворености и простоте. . . Нигде не идем! Овде ћу црћи, а нигде не идем!. . .“

2. Господин са црним флором на шеширу

Био је трећи јул. Спарина је била несносна. Вељчанинов је тога дана имао пуне руке посла: целог јутра требало је да иде пешке и колима, а у перспективи је предстојала неодложна потреба да увече посети једног врло потребног му господина, јавног радника, државног саветника, у његовом летњиковцу, негде на Црној реци, да га изненади код куће.

Око шест сати ушао је у један ресторан (врло сумњив, али француски), на Невском проспекту, код Полицијског моста. Сео је, као и обично, у свој угао, за свој сточић, и поручио свој свакодневни ручак.

Сваки дан је ручавао за рубљу (за вино је плаћао засебно), и то је сматрао за жртву коју мудро приноси својим немилим приликама. Чудећи се како човек може да једе такве сплачине, он је ипак сатирао све до последње мрвице – и то сваки пут као да три дана није јео. „То је нешто болесно“, мрмљао је за себе, опазивши понекад свој вучји апетит.

Овог пута сео је за свој сточић необично нерасположен, љутито је бацио негде шешир, налактио се и замислио. Да се случајно у том тренутку узмувао његов сусед који ту руча, или да га није одмах разумео дечак који га је послуживао – он, који уме да буде тако љубазан, и, кад

треба, тако охоло недодирљив, сигурно би се разгаламио као неки кадет, па би, ко зна, можда и русвај направио.

Донеше му супу; узео је кашику, али је онда, пре него што ју је спустио у тањир, одбацио на сто и умало што није скочио са столице. Једна неочекивана мисао га је обузела: тог тренутка – ко би знао како и откуд – наједном је пронашао прави узрок свом терету, свом необичном, и уз све друго посебном душевном терету који га мучи већ неколико дана у низу, а богзна откуд се створио и зашто никако неће да нестане. Али сада као да је све видео и схватио, све му је постало јасно као дан.

„Све је то тај шешир!“ промрмљао је некако озарено. „Само тај проклети шешир, с тим одвратним црним флором, *свему* је узрок!“

И он се замисли – што је дуже мислио, бивао је све мрачнији, и све је чуднији постајао у његовим очима „део тај догађај“.

„Али. . . какав је то уопште догађај?“ бунио се, не верујући себи. „Зар ту има било чега што би могло да личи на догађај?“

Ево у чему је била ствар: има већ скоро две недеље (није се тачно сећао, али чинило се да је већ толико прошло) како је први пут срео на улици, негде на углу Писарске и Мештанске улице, господина са флором на шеширу. Господин као и сви други, ничим се посебно није издвајао; брзо је прошао, али некако је сувише упадљиво погледао Вељчанинова и одједном привукао његову пажњу на себе. Бар се Вељчанинову учинило познато његово лице. Очигледно га је некада, негде, виђао. „Уосталом, зар сам у животу мало хиљада људи срео – не можеш их све запамтити!“ После двадесетак корака као да је и заборавио на тај сусрет, упркос оном првом утиску. Али утисак је ипак целог тог дана остао – и то прилично оригиналан

утисак; у виду неке безличне, посебне озлојеђености. Сада, после две недеље, свега се јасно сетио; сетио се и тога како тада уопште није могао да схвати откуд у њему та озлојеђеност – и то толика да му никако није падало на памет да доведе у везу своје лоше расположење целе те вечери са сусретом тог јутра.

Непознати господин пожурио је да га подсети на себе, и сутрадан се опет мимоишао с њим на Невском проспекту, па га опет некако чудно погледао. Вељчанинов је отпљуноу, али се одмах зачудио томе. Истина, има физиономија које из чиста мира изазивају безразложно и бесмислено гађење. „Да, заиста сам се негде виђао с њим“, замишљено је промрљао, пола сата после сусрета.

Затим је опет цело вече био мрачан и безвољан, али ни на памет му није пало да је разлог његовој новој и чудној мрзовољи – само јучерашњи господин са црним флором, иако га се те вечери толико пута сетио. Чак се у једном тренутку наљутио што се „та будала“ усуђује да му тако дуго остане у мислима; али да сав свој немир припише њему свакако би сматрао за понижење, да му је то уопште пало на памет.

Два дана касније опет су се срели, у гужви, при изласку из брода који саобраћа по Неви. Тада, кад су се и трећи пут срели, Вељчанинов би се заклео да га је господин са црним флором на шеширу препознао и да је хтео да му приђе, али га је гомила стисла и одвукла у страну. Изгледа да би се чак „усудио“ да му пружи руку; чак је можда и узвикнуо и зовнуо га по имену. Ово последње, уосталом, није јасно чуо, али. . . „Ко би, на крају крајева, могла да буде та будала, и зашто ми не приђе ако ме заиста познаје, и ако му је баш толико до тога да ми приђе?“ пакосно је помислио, седајући у кочију кад је полазио у правцу Смољног манастира. Након пола сата већ се препирао са сво-

јим адвокатом; али увече и током ноћи мучила га је опет тешка и необјашњива туга. „Ваљда ми се не разлива жуч?“ подозриво је питао себе, гледајући се у огледалу.

То је био трећи сусрет. Затим пет дана „никог“ није сретао, а оне „будале“ нигде није било. Међутим, мало-мало, па би се сетио господина с флором на шеширу. С неким чуђењем је хватао себе у томе: „Ма шта је то: да ли ја можда чезнем за њим, шта ли? – Хм! . . . Биће да има много посла у Петрограду – и за ким ли то носи флор? Он је мене очигледно препознао, а ја њега не препознајем. И зашто људи стављају тај флор? То им уопште не стоји. . . Све ми се чини да ћу га препознати ако се изблиза загледам у њега. . .“

И тада као да је нешто почело да се буди у његовом сећању, као нека позната, али због нечега одједном заборављена реч: напрежеш се да је се сетиш; знаш је врло добро – а добро знаш и да ти је реч позната, знаш и шта она значи, обилазиш око тога, али ето, те речи никако да се сетиш, ма колико се мучио.

„То је било. . . давно је то било. . . и било је негде. . . било је то у. . . било је у. . . Ма ђаво да га носи, и шта је било и шта није! . . .“ зловољно је узвикнуо. „Вреди ли се због те будале толико жетити и понижавати! . . .“

Страшно се разљутио; а увече, кад се сетио да се разљутио, и то „страшно“, било му је врло непријатно, као да га је неко уловио у нечему. Збунио се и зачудио. „Мора да има разлога због којих се толико љутим. . . ни због чега. . . већ при самом сећању на нешто“ – али није довршио своју мисао.

А сутрадан се још више разбеснео, али му се овог пута учинило да има и зашто, и да је сасвим у праву; „дрскост је била нечувена“. Ствар је у томе што се догодио и четврти сусрет.